

DÁVID GÉZA

Az első szegedi bég, Dervis életpályája

Mínthogy Szegeden jelenik meg az *Aetas* s annak oszmán kori száma, helyénvalónak tűnik olyan témát választani, amelynek ehhez a városhoz is köze van. Természetesen számos ilyen kérdést lehetne találni, de ezek közül sokat több-kevesebb alaposággal körüljártak már. Így esett a választásom egy eddig jóformán alig művelt területre, a hódoltság főbb tisztségviselőinek archontológiájára. Mínthogy az egykor Szegeden szolgáló valamennyi szandzsákbég kinevezésének és életének nyomon követése szétfeszítené a rendelkezésre álló kereteket, ezért most csak egyetlen, de kellően súlyos személyiség, Dervis bég pályáját vázolom fel, aki kétszer is ellátta az itteni kormányzói posztot.

Más vezetőkkel ellentétben az ő származását és családi hátterét viszonylag jól ismerjük, annak dacára, hogy erről az elbeszélő források kétféle változatot őriztek meg. Ezek alapján többen Jahjapasazáde Mehmed fiának tekintik,¹ mások viszont a Jahjapasazédékkal rokonságban álló Kücsük Báli, második budai pasa leszármazottjának tartják.² A kérdést a Budán vezetett tímár-kiutalási napló (rúznámce) egyik 1553. február-márciusi bejegyzésrészte juttatta nyugvópontra, amely szerint Incbahti szandzsákbégjének, Haszának átadták Báli pasa fia Dervis bég néhány faluját, amelyeket ő a vidini mirlivától, Báli bégtől kapott.³ Elmondható tehát, hogy egy albániai származású,⁴ generációkon át fontos pozíciókat betöltő klánnak volt a tagja, amelyik a 15. század végétől⁵ az 1560-as évekig bírt komoly befolyással a Balkánon és Magyarországon.

A Dernschwam által említett családi ház emeletes és tágas udvarú volt, s Jagodinában épült,⁶ gondját egy Miskolcon (!) rabul ejtett pap viselte.⁷

¹ Például Káldy-Nagy Gyula: Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 9.) Budapest, 1970. 66.

² Többek között Hans Dernschwam tudta így: Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos. Budapest, 1984. 144. (a továbbiakban: Dernschwam): „Éjszakára Dervis bég házában szálltunk meg, melyet ennek atyja, Kücsük Báli bég emeltetett.” A Kücsük Bálira vonatkozó elmentmondásokra lásd Römer, Claudia: Einige Urkunden zur Militärverwaltung Ungarns zur Zeit Süleymāns des Prächtigen. Acta Orientalia Hungarica, XLIII. 1989. (23-80.) 24/4. jegyzet. Dervis rövid életrajzára, melyben – főleg D. Bojanić egyik cikkére támaszkodva – apának Báli pasát fogadja el lásd Köhbach, Markus: Die Eroberung von Fülck durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa. Wien - Köln - Weimar, 1994. 224-227/108. jegyzet. (a továbbiakban: Köhbach)

³ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ehemalige Konsularakademie, Krafft 284, f. 14r. (a továbbiakban: Krafft 284)

⁴ Jahja pasáról Hedda Reindl Sanutora hivatkozva írja ezt: Männer um Bāyezīd. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bāyezīds II. (1481-1512). (Islamkundliche Untersuchungen, 75.) Berlin, 1983. 336. (a továbbiakban: Reindl) Savvet Beg Bašagić viszont az oszmánoknak szolgáló híres horvátok, bosnyákok és hercegovinaiak közé vette fel őt, anélkül azonban, hogy állást foglalt volna pontos származásáról: Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turski carevimi. Zagreb, 1931. 37.

⁵ Jahja pasa kétszeri anatóliai beglerbégségen (1480 előtt és 1502-1504 között) kívül főleg európai területeken működött; boszniai és nikápolyi bégsége mellett háromszor nyerte el a ruméliai kormányzói posztot: Reindl 335-345. Fiai közül Báli és Mehmed hol a Szendrői, hol a Vidini szandzsák élén állt: Zirojevics, Olga: Turszko vojno uregycnye u Srbiji (1459-1683) / L'organisation militaire turque en Serbie (1459-1683). Beograd, 1974. 262., 264. (Adatai nem mindig tűnnek teljesen megbízhatónak.)

⁶ Ma Szvetozarevo. Egyéb javaikra: Köhbach 226.

⁷ Dernschwam 144.

Dervis születési dátumát nem ismerjük. Minthogy az 1519 körül készült zvorniki defterben már tímár-birtokosként találkozunk vele,⁸ feltehetőleg valamikor 1500 táján látta meg a napvilágot. A családi háttér jó indulást biztosított számára, s javadalmainak összege a korabeli nagyságrendekhez képest már ekkor elég tisztes volt.⁹ A magas rangú rokonok közt forgolódva szerzhette katonai és közigazgatási ismereteit, s ennek értelmében Isztambulban feltehetőleg nem töltött hosszabb időt. Midőn apja 1542 elején budai pasa lett, őt is magával vitte, s megszerezte vagy még inkább megalkotta számára a dunai kapudáni állást.¹⁰ Szeged török kézre kerülésekor viszont, ami még valószínűleg Báli életében történt, az övé lett az ott létrehozott új szandzsák.¹¹

Lévcén, hogy czekből az évekből elég szegényes az oszmán forrásanyag, nem tudjuk bemutatni az első szegedi előjáró szervezési tevékenységét s helyi intézkedéseit. Annyi bizonyos, hogy a védelem és az állammal járó adók behajtása terén pár hónap elég volt számára a keretek kialakítására.¹² A helyzet konszolidáltságát az is mutatja, hogy az 1543-as hadjáratban számolhattak szolgálataival. Ezen a tényen semmit nem változtat, hogy többnyire nem a fősereggel vonult, hanem először Bécs irányába küldték ki nyelvet fogni és az esetleg onnan érkező hadakat feltartóztatni, majd Vác alá irányították, „mivel valószínű volt, hogy egy gyaur csapat megtámadja”. Két nap után kiderült, hogy nincs mitől tartani; ekkor Pest védelmére és a dunai hajóhíd megépítésére kapott parancsot.¹³

Ezután még bő egy évig vitte az ügyeket Szegeden. 1545. január 27-én írták le azt a két parancsot, amelyben egyfelől a budai beglerbéget, másfelől őt magát tájékoztatták az udvar

⁸ Dva prva popisa zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine). Dešifrovan, preveo i obradio: Handžić, Adem. Sarajevo, 1986. 15., 52-53. (a továbbiakban: Dva prva popisa) Handzsics egy másik cikkére hivatkozva, Dusanka Bojanics csak 1528-1530-tól említi szpáhiként őt (Pozsarevac u XVI veku i Bali-beg Jahjapasic. Isztorijszki Csaszopisz, XXXII. [1985]. [49-77.] 63.). Az eltérés abból fakad, hogy a szóban forgó későbbi időpontokban változások következtek be a birtok összetételében, s ezeket gondosan feltüntették, miközben a defter eredeti keletkezési dátuma – amint azt a közreadó utóbb, azaz 1986-ban meggyőzően kifejtette – közel 10 évvel korábbi.

⁹ Az imént idézett adat szerint 1530 körül 10 000 akce járt neki, ami 1531-ben 11 144 akcséra emelkedett: Dva prva popisa 53. (A faksimile minősége miatt nem ellenőrizhető, hogy az elég bonyolult bejegyzéseket, ahol cleinte három fő együtt birtokolja a felsorolt falvak jövedelmeit, mennyire jól fordította le a feldolgozó.)

¹⁰ Köhbach 224-225.: történetírói elmondás alapján, amit nem sikerült levéltári forrással megtámasztanom. Az ekkortájt vezetett udvari rúznámcsében csak Báli két másik fiáról, Ahmedről és Mahmúdról esik szó. A vonatkozó szövegrészekből kiderül, hogy egy közelebről meg nem határozott napon e két ziámet-birtokos gyermek mellett egy harmadik fiú (talán Dervis) is részesült az apa szolgálati helyének hász-birtokaiból, ám az ő neve, legnagyobb sajnálatunkra, de a szokásoknak megfelelően homályban marad: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye defteri 34, ff. 683r., 684r.

¹¹ Vö. Szakály Ferenc: Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1983. 510-511. (a továbbiakban: Szeged története)

¹² Szeged története 510-511.

¹³ Murádi/Szinán császár krónikájának vonatkozó részleteit lásd Thúry József: Török történetírók. II. (1521-1566). Budapest, 1896. 332., 336., 342-345. (a továbbiakban: Török történetírók); vö. Szeged története 511. Az 1543-as hadjáratról felfektetett pénzügyi kimutatásból érdekessége miatt idézem itt azt a pár rételet, amelyik a behódoló várak vezetőinek adott ajándékokra (!) vonatkozik. Pécssett a vár porkolábjá és annak két embere, Valpón a vár porkolábjá, annak helyettese, a porkoláb embere és két főember, Siklóson a megadást tudató két személy, a vár porkolábjá és annak embere, illetve három főember, Tatán a vár két kapitánya és az ő két emberük, végül Szekesfehértárott a vár kapitányai (négy fő), azok emberei (két fő), egy Petró nevű valaki, egy pap (!) és egy írnok kapott egy-egy díszruhát, változó minőségben; talán a tatai kapitányok burszai bársonykaftánja ért a legtöbbet. Miután megdörzsöltük a szemünket, hogy jól látunk-e, vegyük észre: ez is befért az oszmán politikai cszköztárba. Az adatokat lásd İpçioğlu, Mehmet: Kanunî Süleyman'ın Estergon (Esztergom) seferi 1543. Yeni bir kaynak. Osmanlı Araştırmaları, X. 1990. (137-159.) 157.

döntéséről, miszerint másnaptól számítva Székesfehérváron kell képviselnie a szultánt.¹⁴ A vonatkozó két műhimme defteri bejegyzés közül az első minket érdeklő részec így szól:

„951. zilkáde 14. (1545. január 27.) Dimetoka.

Parancs a budai beglerbégnck: jelenleg az Isztolni Belgrádi szandzsákot a szegedi szandzsákbégnck, Dervisnek – tartson soká méltósága – adományoztam, a Szegedi szandzsákba pedig a ruméliai szubasik közül Miháloğlu Jahsi bég¹⁵ fiát – [Hizir¹⁶]t neveztem ki,¹⁷ hogy sietve menjen oda. Evégett csavusommal elküldtem nagyúri parancsomat. Ám amíg [a bég] odaér, a Szegedi szandzsákot védeni és őrizni kell, ezért megparancsoltam, hogy halogatás és késcdelem nélkül jelölj ki a Budán lévő agák közül valakit, aki erre alkalmas és akiben Te is megbízol, s kellő számú emberrel küldd őt Szegedre, hogy amíg az említett szandzsákbég meg nem érkezik, őrizze és oltalmazza azt, s nehogy az országrészt és a tartományt kár érje...”¹⁸

Dervis béghez egyazon napon és helyről az alábbi utasítást intézték:

„Parancs Dervis szegedi szandzsákbégnck: most kinyilvánítottam Veled kapcsolatban bőségs, magas sahi kegyecimet, s ezen 951. év zilkádejának 15. napjától (1545. január 28.) a jelenleg birtokodban lévő szandzsák ház-birtokaihoz képest hetvenecer akce többlettel az Isztolni Belgrádi szandzsákot adományoztam Ncked. Ezen ügy tudatása végett magas udvarom csavusai közül Südzát¹⁹ – növekedjék méltósága – küldtem el, s megparancsoltam, hogy amikor engedelmességet kívánó nemes parancsom megérkezik, egy pillanatot és percet se késlekedj és vesztegess, hanem sietve menj az említett várhoz, csatlakozz az ott lévőkhöz, s véd és őrizd! Azt is elrendeltem, hogy nevezett csavusom is menjen Veled az említett várhoz. Amint odaértek, minden halogatás és késcdelem nélkül minden bölükben tartások szemlé, hogy a szóban forgó várban zsoldot húzó szolgálaim közül pillanatnyilag hányan vannak jelen, majd neveikkel együtt minden egységet a valóságnak megfelelően vegyetek defterbe! Aztán lepecsételve, nevezett csavusommal a lehető leggyorsabban küldd el boldogságos küszöbömhöz!”²⁰

A fentiekből kitűnik, hogy igencsak meg lehettek clégedve Dervissel, hiszen a 70 000 akcsés javadalomemelés fölöttébb ritka volt egy szandzsákbég esetében (általában 20-30 000

¹⁴ A dolog hátterét elsőként Káldy-Nagy Gyula világította meg, s az alább lefordított parancsok egyikére is hivatkozott: A Budai szandzsák 1559. évi összírása. (Pest megye múltjából, 3.) Budapest, 1977. 8. és 13. jegyzet.

¹⁵ Gökbilgin, M. Tayyib: Mihál-oğulları. In: Islám Ansiklopedisi VIII. İstanbul, 1987⁴. (285-292.) 290.

¹⁶ A szóban forgó defterben valamivel később (f. 82v.), ezen a néven szerepel. Vö. Berindei, Mihnea – Veinstein, Gilles: L'Empire Ottoman et les pays roumains, 1544-1545. Etudes et documents. Paris – Cambridge/USA, [1987]. 224/71. jegyzet. Gökbilginnél (lásd az előző jegyzetben) Jahsi bégnek csakugyan van Hizir nevű fia!

¹⁷ Személyében tehát egy másik igen fontos balkáni klán képviselője került Szegedre.

¹⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, D. 12321 (D 12321), f. 78v. Ezen defter, illetve a Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 888 (K. 888) jelzetű kötet magyar vonatkozású parancsait Fodor Pállal dolgoztuk fel a T 018358 számú OTKA pályázat keretében.

¹⁹ A nevezett 15 év múlva is feltűnik levélvivőként, érdekes módon ismét magyar, ezúttal erdélyi területen – bizonyára nem véletlenül: 3 numaralı műhimme defteri (966-968 / 1558-1560) <Özet ve transkripsiyon>. (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 12. Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: I.) Ankara, 1993. 183-184., No. 407-408. (a továbbiakban: 3 numaralı)

²⁰ D. 12321 f. 78v.

akcsét szoktak nekik adni), s nála – lévén viszonylag friss alkormányzó – ez az összeg addigi bérének harmadát-negyvedét jelenthette.

Fehérvári évről sem bővelkedünk forrásokkal. Csupán néhány ingatlanügylet kapcsán hallunk róla és egyik-másik emberéről. Az adatokat tartalmazó érdekes listában részben fehérvári házak cladásának, részben környékbeli puszták használatba vételének taglalása mellett a szomszédos Simontornyai szandzsákba osztott néhány értékesebb malom, szőlő stb. is felbukkan. Maga Dervis inkább a városon kívül szerzett magának néhány pusztát és malmot, köztük Batthyány Ferenc és Orbán egyik, minden bizonnyal komoly értéket képviselő földdarabját. Ozorán pedig Török Bálint malmát²¹ vette meg, nem kevesebb, mint 10 000 akcsét fizetve érte.²² Kívüle Musztafa nevű vojvodája a kispéposti ház és egy pusztá, Bajczid nevű embere pedig egy lakóépület birtokosa lett.²³

Innen ismét délebbre vitt az útja, midőn a mohácsi-pécsi liva élére került. Egy nemrégiben talált kimutatásban 1550. szeptember 26-i keltezéssel említik őt mint itteni vezetőt, hozzátéve, hogy korábban Székesfehérváron szolgált.²⁴ Azonban ez a nap nem lehet ide tételének pontos dátuma, hiszen már 1549. március 21-e körül az alábbi formában tüntette fel saját rangját: „Nos Derwyzbck Locumtenenens Sacre Cesarec Mattis in Quinque ecclesiis”.²⁵ S bár arra is kitért, hogy „mywlta ennekem tyztwl az hatalmas chazar Peczetth attá, nam en sem wtath az en nepcymwel nem allathom, sem war ala nem zagwtam”, azt sajnos elfelejtette hozzátenni, hogy mikortól érvényes ez a megjelölés. A dokumentum szövege alapján az a benyomásom, hogy hosszabb tartamra visszanyúló tapasztalatait összegezte benne.

A kérdés megoldásához közelebb visz, ha tudjuk, hogy az imént idézett központi lista szerint 1547. december 15-ig, budai beglerbéggcé tételéig Kászim bég intézte a fehérvári liva ügyeit.²⁶ Ennek alapján valószínűsíthető, hogy ennél valamivel korábban Kászim és Dervis közvetlenül helyet cserélt.

A következő években is elég gyakran találkozunk vele ahhoz, hogy folyamatos pécsi hivatalviselőnek tarthassuk. Így 1550 őszén a Rinya mocsaraiban szenvedett vereséget Babócsa urától, Báthori Andrásról, mely eseményre még 1552. január 5-én is visszatértek.²⁷

²¹ Mint máshonnan megtudjuk, e malom 8 kereket forgatott, s nemcsak a náhije egyetlen őrlőhely volt, de az egész szandzsák legnagyobb ilyen létesítménye. Vö. Dávid Géza: A Simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982. 106., 266., 274. (a továbbiakban: Dávid Géza 1982.)

²² A malom fontosságát jelzi, hogy ügye 1560 áprilisában a díván elé került. Dervis ugyanis arról panaszkodott, hogy Ozor[a] (a közreadók Uzurnak olvasták) közelében lévő malmainak hasznából a molnárok eddig évről-évre 2 000 akcsét adtak egy bizonyos Turak Baltaoglu nevű személynek, aki most vérszemet kapott, s már a bevétel felét követeli. Az udvar természetesen megtiltotta a visszaélést (bár véletlenül „a békére és a barátságra” hivatkoztak, mintha a kérdést a határokon kívülről vetették volna fel). A dolog pikantériája, hogy nem derül ki: a nevezett milyen alapon formált egyáltalán jogot „sáp”-ra a bég malmából, s hogy miért nem tudott Dervis ennek saját hatáskörben gátat szabni. Vö. 3 numarali 425., No. 946.

²³ Velics Antal–Kammerer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek. II. Budapest, 1890. 51., 53., 54.

²⁴ BOA, Bâb-ı İsaifi, Ruûs kalemi (BARK), 1452, budai rész, p. 5.; a liva neve – kissé váratlanul – Mohácsi és Siklósi. Az anyag magyar vonatkozású lapjait Feridun Emecen professzor szívességéből ismerem, aki İhan Şahinnel a teljes deftert hamarosan kiadja.

²⁵ Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. Pest, 1861. 57., No. XLIX. (a továbbiakban: Szalay) Csak egyet lehet érteni Szalayval abban, hogy egy másik, látszólag 1540-ben és szintén Dervis bég által Pécsről küldött levél valójában ugyancsak 1549-ben keltezett (Szalay 11-12., No. XIII.). Ezt erősíti az a tény is, hogy a benne frissen Szigetre jött személyként üdvözölt Istvánffy Pál éppenhogy 1549. március 10. és április 1. között végezte ottani vizsgálatát. Lásd Timár György: Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai, 1546-1565. Pécs, 1989. 37.

²⁶ BARK 1452, budai rész, p. 1.

²⁷ 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelci Nádasdy Tamáshoz, 1549-1562. I-II. Kiadja Ózce Sándor. Budapest, 1996. I. 82-83., No. 18. és a hozzá tartozó 2. jegyzet. (a továbbiakban: 500 magyar levél)

1551-es hadi tetteiről Verancsics Antal emlékezett meg egyik latin nyelvű töredékében.²⁸ 1550-1552-ben ő készítette a Simontornyai szandzsák összeírásait.²⁹

1552 első hónapjaiban vetődött fel a Görözsgali szandzsák létrehozásának ötlete, s ennek kialakításában Dervis elég szabad kezét kapott. Ekként szól az ügy kapcsán neki címzett első szultáni leirat:

„959. rebiülevvel 23.³⁰ (1552. március 19.)

Parancs Dervis mohácsi bégnek: a budai beglerbég előterjesztette, hogy helyénvaló lenne Görözsgalt önálló szandzsákká tenni. Minthogy Derjá esztergomi bég bátorsága és jó képessége iránt teljes nagyúri bizalommal viseltetek, az említett szandzsákot a nevezettre ruháztam; s aszerint lakják vagy Görözsgalban, vagy Siklóson, hogy melyik alkalmasabb erre. A szandzsák hász-birtokai[nak összege] kétszázötvenezer akce. Az általam összeírt helyekből biztosítsd ezt számára, s tezkeréjét küldd el kapumhoz. Ha jobbnak tűnik, hogy Siklós is az fent nevezett szandzsákhoz tartozzék, tégy aszerint.³¹

Mintegy három héttel ezután pedig az alábbi utasítást kapta:

„959. rebiülahir 14.³² (1552. április 9.)

Parancs Dervis mohácsi bégnek: mostanság a Görözsgali szandzsákot Derjá bégnek adtam, s nagyúri parancsot küldtem Neked, hogy attól függően, melyik alkalmasabb, Siklóst vagy Görözsgalt utald ki (!) neki. Az a rendelem érvényes. Most jött meg a leveled, melyben tudattad, hogy nem szerencsés Görözsgalt leválasztani a Mohácsi szandzsákról. Nos, ez az ügy Rád lett bízva. Megparancsoltam, hogy ha szerinted Siklós vagy ez az említett vár az alkalmasabb, azt utald ki (!) neki, s küldj róla tezkerét (!), hogy berátja kiadassék.³³

A fentiek egyrészt azért érdekesek, mert fényt vetnek a nagy kiterjedésű Mohácsi szandzsákon belüli változtatási szándékok egyik korai fázisára, másrészt – s ezt jeleztem a felkiáltójellekkel – olyan jogköröket ruház Dervisre, amelyek szokásosan még a beglerbégnek sem nagyon dukáltak volna. Ez is jelzi, hogy a család presztízse rá is átháramlott, amihez bizonyára hozzáadódtak saját jó képességei.

A következő műhimme defteri bejegyzés tartalmát azért idézem fel, mert abban véletlenül mind Szegedről, mind a Mohácsi szandzsákról szó esik. A Durmus csavussal 1552. április 18-án útnak indított rendelkezés a szegedi felkelés nyomán kialakult zavaros helyzet ártatlan kárvallottainak gondjait állítja elénk. Eszerint Dervis levelet küldött és jelentette, hogy amikor az alávaló gyaurok behatoltak Szeged várába, Ali pasa³⁴ odament és levágta őket. Eközben az említett városból néhány hitetlen a Mohácsi szandzsákhoz tartozó városokban és falvakban kereskedést űzött. Az ámilok, arra hivatkozva, hogy Szegeden a gyaurok gaztetteket követtek el, elfogták és bebörtönözték őket, árujukat pedig a kincstár számára el-

²⁸ Fragmentum rerum Hungaricarum anni M. DLI. Verancsics Antal M. Kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. I. Történelmi dolgozatok deák nyelven. Közli Szalay László. Pest, 1857. 257., 258., 262.

²⁹ Dávid Géza 1982. 15. és 33. jegyzet.

³⁰ A megírt levelet ugyanazon napon egy Mahmúd nevű csavusnak adták át kézbesítésre.

³¹ K. 888. f. 123r.

³² A végleges formába öntött fermánt ezúttal Durmus csavus kapta meg, szintén rebiülahir 14-én, hogy Pécsre vigye.

³³ K. 888 f. 158v.

³⁴ Hadim Ali, budai beglerbég.

vették. A szultán megparancsolta, hogy amennyiben a nevezettek nem vettek részt a lázadásban, ne érje őket kár, csupán azért, mert szegediek.³⁵

Egy 959. ramazánjából, azaz 1552 augusztus-szeptemberéből való, több szempontból is figyelemre méltó szultáni megnyilatkozásból kiderül, hogy Dervis bég részt vett az augusztus 9-10-én vívott palásti csatában, a baloldali hadoszlopban foglalván helyet Arszlán hatvani, Bajrám szerémi, Halil esztergomi, a meg nem nevezett simontornyai,³⁶ valamint Mahmúd szekszárdi béggel, illetve Hizir budai mál defterdárival és Mehmed budai kapudánal együtt.³⁷ Innen Eger alá vonult.³⁸

A rá vonatkozó következő adatom szerint 1553. december 27-én egy általa valamivel korábban ajánlott áttért személy jutalmazásáról döntöttek.³⁹ Török forrásban 1554. február 24-én találkozunk újra vele,⁴⁰ majd egy októberi levél Koroknáról azt adja izgatottan hírül, hogy Dervis három bégársával rájuk indult.⁴¹ 1555 júliusában Csányi Ákos úgy értesült, hogy Kászm – ekkor temesvári – pasa és Dervis bég újabb somogyi akciót fontolgat:⁴² a gyakorlatban ez év szeptemberében csett el Kaposvár és Korokna. Egyes kútfők nem említik őt az ostromban résztvevők között,⁴³ mások viszont egyértelműen a jelenléte mellett tanúskodnak.⁴⁴ Így aztán decemberben már azzal büszkélkedett – ugyancsak Pécsen diktált levelében –, hogy a szultán neki adta a két helyet,⁴⁵ míg testvére Babócsát kapta.⁴⁶

De a magyar végeken forgolódva sem feledte a családi fészket, Jagodinát. Amikor Verancsics Antal és kísérete 1555-ben hazatérőben volt a hosszúra nyílt követjárásból, ismét megálltak itt, amiről így számolt be Hans Dernschwam: „Amikor annak idején, két évvel ezelőtt az ország belseje irányába vonultunk, Dervis bég házában szálltunk meg, mely most teli volt az ő embereivel, ezért aztán a most épülő mecset melletti házban töltöttük az éjszakát. ... Jagoda ... ma ... még csak nem is hasonlítható faluhoz, csak annyiban, hogy Dervis bég török szokás szerint új mecsetet épített. ... Itt Jagodában a mecset mellett, amelyet most

³⁵ K. 888, f. 179b.

³⁶ Ekkor Ahmed bég működött itt: Dávid Géza 1982. 27.

³⁷ K. 888 f. 415r-v.

³⁸ Lásd többek között Tinódi Sebestyén: Krónika. Budapest, 1984. 246.

³⁹ BOA, Mühimme defteri I. p. 236. (218.), No. 1362.

⁴⁰ BOA, Kepeci 210. p. 311.: az elhunyt simontornyai bég 25 éves, a szegedi veszedelem idején 10 000 akcsés timárra kiutalást kapott, rátermett fiának kért zámet-birtokot.

⁴¹ Szalay 138., No. CXLVIII.

⁴² 500 magyar levél I. 141., No. 57.

⁴³ Dzscláizáde Musztafa nem akármilyen díszítő kifejezésekkel megrúdzelt és a nevek tekintetében hibátlan (vö. a következő jegyzettel) felsorolásából, amely a Tujgun pasa mellett hadra kelteket veszi sorra, két délvidéki bégársával együtt éppen ő hiányzik: Török történetírók II. 273-274.

⁴⁴ Kepeci 214. p. 6. szerint az alábbi bégek kaptak javadalomemlést ottani hősiességükért: Szekcsfehérvár – Arszlán, Mohács – Dervis, Nógrád – Szülejmán, Görözgal – Ahmed, Hatvan – Mehmed, Szekszárd – Szinán, Simontornya – Mahmúd, Koppány – Naszúh, Szendrő – Rüsztlem, Zvornik – Bajram, a korábbi esztergomi – Ahmed. Egy korabeli magyar forrás is úgy tudta, hogy a vállalkozásba valamennyi dunántúli bég bekapcsolódott: Szalay 160-161., No. CLXXVI; idézve: Török történetírók II. 274/4. jegyzet.

⁴⁵ Szalay 174, No. CXCI. Alább ismertetendő kiutalási okmányában ez a két település nem szerepel, ugyanakkor hivatkoznak az elfoglalásukkor mutatott hősiességére, amelyért 40 000 akcse emelést kapott: Krafft 284, f. 428v. Lásd még Kepeci 214. 6. oldal, ahol azt mondják, hogy az akcióban részt vevő bégek közül mindenkinek egyöntetűen 20 000 akcse „prémiumot” adtak, kivéve őt, akinek azért juttattak magasabb összeget, mert házainak egy részéből szultáni birtok lett; tehát ezekért kárpótolták a Szent-Jakab, Kaposvár, Babócsa és Korotna körül újonnan meghódított területekből számára kijelölt falvakkal. E bejegyzés dátuma 1555. november 12. Pár oldallal később (p. 9.) még egy-két újabb részletet árultak el a dologról: 400 000 akcsés javadalaiból 150 000 akcsét engedett át a kincstárnak a mohácsi, a szekcsői, a baranyavári és a harsányi náhijéből, beleértve Siklós városát is.

⁴⁶ Az illetőt Ahmednek hívták, s mint láttuk, Görözgal bégeje volt korábban; babócsai szolgálatba állásának napja: 1555. november 12. Lásd Kepeci 214. p. 5.

Dervis bég, a pécsi előjáró az ördög nevében s lelkének üdvösségére emeltet régi lerombolt templomokból és épületekből, nagy vörös márványkövet találtunk, ... máshonnan hozhatták ide, mégpedig onnan, ahol az említett Dervis bég megpillanthatta; ő Pécs előjárója, és nem sajnál lopni-rabolni, csak hogy neve maradandóvá váljék.⁴⁷ Egészen pontosan nem állapítható meg tehát a dzsámi-építés megkezdésének ideje, de az bizonyosan 1553. augusztus 5. utánra tehető, hiszen Isztambul felé menet még nem szólt a munkálatokról a jó szemű megfigyelő.

Másfajta kultúrtörténeti érdekességé van Csányi Ákos azon 1556. április 1-jei levelének, amelyben arra kéri Nádasdy Tamást, hogy küldjön Dervis bég diákjának „valami jó keresztény keniveket”, azzal a hátsó gondolattal, hogy így őt és általa talán főnökét is megnyerhetik.⁴⁸

Hősiünk jó ízlésére, pompakedvelésére vet fényt az az adat, amely szerint egy Ferruh nevű vojvoda⁴⁹ szabadon bocsátása ellenében többek között egy 800 aranyat érő sátort is követeltek, „mind udvarával, zékivel; oliant, mint az Dervis bék fő sátora, mikort cházár zsemélével hadba vagion.”⁵⁰ Úgy is mondhatnánk, hogy a mohácsi-pécsi mírliva hadisátra zsemélméretűen szolgált a végkén. Mindazonáltal építő tevékenységének nincs nyoma sem a városban, sem a szandzsákban, úgy látszik, ilyen irányú igyekezetét Jagodinára összpontosította.

Röviden érdemes kitérni arra is, hogy Dernschwam szerint Dervis magyarokat telepített Jagodinába. A témára mind odafelé, mind visszaútja során kitért. Az első esetben a miskolci papról emlékezett meg, aki „két szín alatt misézik; kereszteli a magyarokat és prédikál nekik, nős ember.” Közel két évvel később azt emelte ki, hogy „sok magyar – asszonyostul, gyermekestül – a szóban forgó bég hívására Jagodába érkezett. A bég itt is marasztotta őket; mint már említettem, magyar papjuk is van.”⁵¹

A fenti értesülés azon részét, hogy a pécsi alkormányzó embereket küldött a régióba, megerősíti Johann Maria Malvezzi 1551. március 29-én Edirnéből keltezett levele, melyben arról számol be, hogy Rüstvem pasa 45 megláncolt hajdú előtt vezette el őt, akiket nemrég fogtak el Sziget közelében, s akiket Dervis bég irányított ide.⁵² Nem kizárt, hogy utóbb visszahozta s saját területén telepítette le őket. Az egyik,⁵³ bár datálatlan, de – mint látni fogjuk – minden kétséget kizáróan 1560 utáni,⁵⁴ szendrői defterben ugyanis Jagodina kaszaba

⁴⁷ Dernschwam 481-482.

⁴⁸ 500 magyar levél I. 218-219., No. 118.

⁴⁹ A nevezett feltehetőleg azonos azzal a Dervis bég embereként emlegetett személlyel, akinek 1546-ban és 1552-ben két esifilijke volt az anyavári náhijében: Dávid Géza 1982. 264/12a, 16a, 266-267., illetve 1552-ben: Dávid Géza 1982. 272/13a, 18a.

⁵⁰ 500 magyar levél II. 302., No. 431. Dátum: 1561. augusztus 21.

⁵¹ Dernschwam 144., 481.

⁵² Austro-Turcica 1541-1552. Diplomatiscche Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen. Bearbeitet von Džaja, Srećko M. unter Mitarbeit von Weiß, Günter. In Verbindung mit Bernath, Mathias herausgegeben von Nehring, Karl. (Südeuropäische Arbeiten, 95.) München, 1995. 565, No. 215.

⁵³ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türk. Hss. Mxt. (Mxt.) 632 = Flügel 1376.

⁵⁴ Korábbi munkáiban Olga Zirojevic is ehhez közeli dátummal szerepeltette mint az „ötvenes-hatvanas évekből” valót (Putopisi u ogleđalu deftera. Prilozi za orijentalnu filologiju, XVI-XVII, 1966-67 [1970]. [125-134.] 129.), illetve mint a „hatvanas évekből” készültet: (Carigradszki drum od Beograda do Sofrije [1459-1683]. Interesovanyje za carigradszki drum od XV veka do danas. In: Zbornik Isztorijskog Muzeja Srbije 7. Beograd, 1970. [3-196.] 139.) Utóbb „1536 utáni” összeírás-ként hivatkozott rá: Zur historischen Topographie der Heerstrasse nach Konstantinopel zur Zeit der osmanischen Herrschaft. Das Interesse an der Heerstrasse nach Konstantinopel vom 15. Jahrhundert bis heute. [I.] Études Balkaniques, 1987/1. (81-106), 85-86. A szendrői defterek keletkezéséhez lásd még Heywood, Colin: The Evolution of the Ottoman Provincial Law-Code (Sancak Kânün-nâme): The Kânün-nâme-i Livâ-i Semendire (I). The Turkish Studies Association Bulletin XV/2, 1991 [1992]. (223-251.) 225-228. Szerinte két bécsi töredék – az Mxt. 632 mellett az Mxt. 629 = Flügel

(kisváros) tárgyalásokor az ő 40 nős és 10 nőtlen fel nem szabadított rabszolgájáról⁵⁵ esik szó.⁵⁶ Uruk halála után egy Jagodina közeli pusztán, Dobranjén jelöltek ki lakhelyet nekik. A számunkra kissé idegen módszerrel készített névsor elemzése után elmondhatjuk: a felsoroltak közül többen egyértelműen magyarok voltak!⁵⁷ Természetesen elképzelhető, hogy ők nem azonosak az 1551-es csoporttal, de a lényegen az sem változtat, ha máskor jöttek.⁵⁸

A vizsgált defter még más alkalommal is szolgál hasonló meglepetéssel: a lefcsei náhijében⁵⁹ Dosna (?), illetve Banik (?) település után a temesvári mírliva,⁶⁰ Musztafa bég egy-egy csiftlikjének szolgálai (bendegán) között is akadunk, ha jóval kisebb számban is, mint az imént, „magyar”-nak nevezett személyekre.⁶¹ Nem néztem át módszeresen a teljes szandzsákösszeírást a benne esetleg előforduló magyarok szempontjából, de ha már ezek az adatok felbukkantak, ide iktattam őket, hisz igen ritkák a hasonló, a Balkánra rabként áttelepített hazánk fiaira vonatkozó konkrét fogódzók.

1375 számú – összetartozik, és valamikor 1540-1545 között tisztázták le őket (227. és 16. jegyzet, 228.). Ezt az időmeghatározást is el kell vetnünk, legalábbis a minket érdeklő kötet esetében. Más honnan tudjuk, hogy 1560. április 7. és 16. között fejeztek be itt egy összeírást: Bojanić, Dušanka: Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XV veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast. (Zbornik za istočnjačku istorijsku i književnu građu 2.) Beograd, 1974. 51. Nem kizárt, hogy ennek egy kicsit későbbi másolatát őrzik ma a Nationalbibliothekban. Meg kell még említenem, hogy a két bécsi defter egymást kiegészítő volta sem minden vitán felüli; egyrészt nem ugyanattól a kéztől származnak, másrészt több náhije ismétlődik bennük.

⁵⁵ A fejléccen „bendegán”, azaz szolgálként szólnak róluk, a magyarázatban találkozunk a fenti fordításnak megfelelő „ázádszuz kullar” kifejezéssel.

⁵⁶ Pp. 116-117. (Az oldalakat Zirojevics alapján adom meg, az ELTE Török Tanszékén lévő fotómásolaton nincs számozás.)

⁵⁷ Így Mátyás fia Petri, Mihál fia Máté, Alberd fia Vitán (?) (= Vitán Alberd), Kelemen fia Huszti (= Huszti Kelemen), Jákob fia Bányi* (= Bányi Jákob), Gergőr fia Márton, János fia Horvát (= Horvát János), Imre fia ... (= ... Imre), Lőrinc fia Sente (= Sente Lőrinc), János fia Borsós (= Borsós János), András fia Kaptár* (= Kaptár András), Mihál fia Kozma (= Kozma Mihál), Gáspár fia Kozma (= Kozma Gáspár), Pál fia Bakos (= Bakos Pál), János fia Sárkezi (= Sárkezi János), Imre fia Arsók (?) (= Arsók Imre), Imre fia Pál, Ágoston fia István, Balázs (?) fia Ács (= Ács Balázs), Balás (?) fia Szentci (= Szentci Balás). A többi név valamivel bizonytalanabb; így például Keszler Lukács, Keszler Isztovi (?) és Keszler Mihál, Nagy Bendi (?), Göker (?) Pál és mások. Akad pár szláv hátterűnek tűnő személy, illetve egy Bendöl (?) fia Korkudnak hívott áttért is.

⁵⁸ A városka lakóinak és adóinak lajstromba vétele után az idézett defterben az alábbi, magyar vonatkozása miatt közlésre érdemes megjegyzést olvashatjuk: „Az említett Jagodina kaszaba nyilvános átkelőhely, nincs hiány jövő-menőkben, s a boldogság küszöbétől Buda felé áthaladó kincstár[i pénz]t és a Pozsegeai és Szegedi és Mohácsi szandzsákban a zsoldjukat mukátaákból átutalással kapó várkatonák akcsáját, annak megérkezésekor őrzik és egészen a Lokofcsa (?) nevű derbend (hegyszorosost védő) faluig a kincstári[pénz]t eljuttatják, s amúgy is a kincstárnak folyamatosan szolgálnak. Minthogy kezükben parancs van arról, hogy ennek fejében az említett kaszaba lakói mindaddig, amíg szolgálataikat hiánytalanul ellátják, a rendkívüli hadiadótól (aváriz-i divánije) mentesek legyenek, az új defterbe is bejegyeztett, hogy a nemes parancs szerint a rendkívüli hadiadótól mentesek legyenek.”

⁵⁹ Ma Levač néven tájegység Szerbia középső részén a Gledička Planina és a Juhor hegység között, a Morava folyótól nyugatra. Lásd Römer, Claudia: On Some Hâss-Estates Illegally Claimed by Arslan Paša, Beglerbegi of Buda 1565-1566. In: Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage. Ed. by Heywood, C. and Imber, C. Istanbul, 1994. 299/20. jegyzet.

⁶⁰ A dolog hátterére, miszerint a Temesvári vilájer központja átmenetileg Lippára került, maga Temesvár pedig szandzsákszékhely lett, ahol 1558 elcélén emlegették béggként Musztafat lásd Dávid Géza: Kászmij vojvoda, bég és pasa. II. rész. Keletkutatás, 1996. 1. (Sajtó alatt.)

⁶¹ Pl. Gírgor, azaz Gergely – magyar; Petri – magyar; Imre – magyar; máskor tévesen: Radoszav – magyar.

Tovább követve Dervis bég magyarországi pályafutását, azt látjuk, hogy 1556. április 4-én úgy döntöttek Isztambulban, hogy a korábban szultáni hász-birtokká tett 150 000 akcsényi bevételciből 50 000 akcsét visszaadnak neki.⁶²

Javadalmainak megújított listája valamikor 1555 novembere után készült. Ekkor 441 190 akcsét szedhetett be évente a pécsi, a szentlőrinci, a szentmártoni, a szekcsői, a harsányi, a siklósi, a görögsgali, a szászi, a sellyci, a baranyavári és a koroknai náhijében. Ezek mellett volt egy négy tagból álló, 12 000 akcsés birtoka a Szendrői szandzsák lefcsei náhijében, mely fölé odaírták: „bárhon is birtokol szandzsákokat, számítsák hászaihoz.” (A négy helység egyike maga Jagodina volt 8 668 akcséval, a harmadik pedig Dobranje – „Jagodina mellett” – 332 akcséval,⁶³ azaz éppen az a két település, amely a környékre hozott magyarokkal kapcsolatban szóba került!) A fontosabb településekből övé volt Pécs, Pellérd, Szentlőrinc, Szentmárton, Siklós, Kálmánca, Lábad, Szigetvár (!) és Marcal város valamennyi nem kincstári jövedelme. Meg kell jegyezni, hogy a teljes összegből 146 134 akcse olyan helyekről származott, amelyek adózőképességét csak becslés, illetve elfogadás (azaz Dervis bég bebecjegyzése) alapján lehetett megállapítani.⁶⁴ Az ilyen, még nem teljesen meghódított régiókban aztán mindig a javadalmazott ügyességén múltott, hogy mennyit tudott beszélni. Esetünkben, persze, Szigetvár is ebbe a kategóriába tartozott, hiszen még távolról sem volt oszmán kézen.

Dervis mohácsi-pécsi bég egyik utolsó javaslatát, melyben a Kaposvár 1555-ös ostromakor vitézkedők számára kiutalt településeknek az illetők szolgálati helyéhez közelebb esőkkel való kicserélését kérte, 1556. november 24-én vették érdemben figyelembe Isztambulban.⁶⁵

Nem sokkal ezután, vélhetően a budai pasa áskálódása következtében, aki az 1556-os szigeti kudarcért részben Dervist tette felelőssé,⁶⁶ 1557. február 4-én született az a portai határozat, melynek értelmében az elég távoli Avlonjába (ma Valona Albániában) kellett volna menni.⁶⁷ Négy nappal később azonban igazították az elgondoláson, s megengedték neki, hogy visszatérjen Szegedre.⁶⁸

⁶² Mühimme defteri 2. p. 50. No. 453.

⁶³ Az Mxt. 632-ben a városka jövedelmei (feltehetően az önállóan ekkor nem szereplő Dobranjével együtt) már 11 843 akcsét tesznek ki. Ugyancsak nőtt Rahnik vagy Racsnik falu adója; 1 500-ról 3 921-re. Az 1555-ben szintén 1 500 akcsét fizető Szredna Bunificét/Bedincét (?) viszont nem sikerült a későbbi defterben fellelni.

⁶⁴ Krafft 284. ff. 427r-428v.

⁶⁵ Mühimme defteri 2. p. 186., No. 1700. Lásd még Mühimme defteri 2. pp. 51., No. 469; 55., No. 507. Mindkettő 1556. április 2-i kelettel.

⁶⁶ Még folyt az ostrom, amikor már panaszkodott ellene: Szalay 193., No. CCX.

⁶⁷ Mühimme defteri 2. p. 208., No. 1882. Vass Előd szerint (A Szekcsői-Mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása. Baranyai Helytörténetírás, 1977. Pécs, 1979. [15-93.] 91/4. jegyzet) már 1555-ben letertek volna, s egy állítólagos, Bécsben őrzött irat szerint egy Mehmed nevű pécsi lovastiszt követte volna. Úgy tűnik, valami félreértésről van szó, hisz Dervis 1555-ben vitathatatlanul végig Péccset volt hivatalban. Hozzáteszem: sem Ernst Dieter Petritsch katalógusában (Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv. Band 1. [1480-1574]. [Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband, 10/1.] [Wien], 1991. /a továbbiakban: Regesten/), sem Anton Schaendlinger és Claudia Römer vonatkozó szövegkiadásában (Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien. Transkriptionen und Übersetzungen. Wien, 1986.) nem fordul elő ilyen tartalmú oklevél. Ami felbukkan, s gondos átirásban és fordításban az utóbbi munkában olvasható, az éppenhogy Dervis mohácsi bég előterjesztése nyomán történt kinevezés 1555. augusztus 25-én: 51-52., No. 33.

⁶⁸ Mühimme defteri 2. p. 209., No. 1896. Avlonjába pedig a sokkal közelebbi Janjai (Janinai) szandzsák első embere, Szinán bég került: Mühimme defteri 2. p. 209., No. 1894.

Összesen tehát közel 10 évet töltött Dervis bég Péccsett, ami hazai és birodalmi viszonylatban is komoly időtartamnak számít.⁶⁹

Dervis bég Szegedről sem tévesztette teljesen szem elől korábbi „munkahelyét”. Egy alkalommal például arról tájékoztatta az udvart, hogy a legénység kis száma miatt a mohácsi út bezárult, s emiatt a Budai vilájetbe igyekvők kénytelenek a Dunán Tolnánál átkelni.⁷⁰

A különböző forrásokban 1560 augusztusáig,⁷¹ szeptemberéig,⁷² sőt akár októberéig⁷³ kísérhető nyomon régi-új helyén Dervis bég. Ebben a szakaszban többször is elszólította őt a kötelesség saját közigazgatási egységének éléről. Így átmenetileg helyettesítenie kellett a budai beglerbéget. Amikor Tujgun pasa halálhíré⁷⁴ jelentette az udvarnak, egy 1559. június 19-én kézbesítésre átadott (s valószínűleg ugyanazon napon írt) levélben ckként választoltak neki:

„Parancs Dervis szegedi szandzsákbégnek: levelet küldve tudattad, hogy Tujgun budai beglerbég elhunyt. Most az említett beglerbégség Rüszttem temesvári beglerbégre – tartson soká szerencséje – ruházattott. Megparancsoltam, hogy amíg a nevezett megérkezik, a Budai vilájet védelmében és őrzésében egyetlen percet se veszíts, óvakodj, nehogy az ellenség részéről az országot és a tartományt, a rájákat és az alattvalókat kár s ártalom érje; kellően figyelmezz, s különféle szép igyekezetekkel légy.”⁷⁵

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Güzeldzse Rüszttemet legalább két nappal korábban nevezték ki Budára, mint arról a Gévay által citált követ értesült.⁷⁶

⁶⁹ Vö. Dávid Géza: Szigetvár 16. századi bégjei. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján. Szerkesztette: Szita László. Pécs, 1993. (159-191.) 176-177. Kunt, Metin I.: The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650. (The Modern Middle East Series, 14.) New York, 1983. 70-72.

⁷⁰ Mühimme defteri 4. p. 170., No. 1764.

⁷¹ 3 numarali 614., No. 1415.

⁷² Fekete Lajos – Káldy-Nagy Gyula: Budai török számadáskönyvek 1550-1580. Budapest, 1962. 549. (a továbbiakban: Számadáskönyvek)

⁷³ A Szegedi szandzsák számunkra fontos tímár-defterijét hónap megadása nélkül a 986. hidzsra szerinti évre keltezték: BOA, Tapu defteri 333. p. 1. A szóban forgó esztendő 1560. szeptember 22-től 1561. szeptember 10-ig tartott. Minthogy a vilájet többi közigazgatási egységében 1559-ben folytak a konskripció munkálatok, feltehető, hogy a szegedi javadalmazottak listája inkább 1560-ban, mintsem 1561-ben lett letisztázva.

⁷⁴ Gévay Antal: A' budai pasák. Bécs, 1841. 7., No. 6. (a továbbiakban: Gévay): június első harmadaként jelölte meg a halál időpontját, annak alapján, hogy híre 20-án érkezett meg a fővárosba. Ehhez annyit fűzhetünk hozzá, hogy volt, aki már június 12-én tudott a dologról – kérdés, hol tartózkodott a névtelenségbe burkolózó személy. Levele a szultán lépéscírói is tájékoztat, ami azt sejteti, hogy nem magyar földön gyűjtötte információit (Szalay 329-330., No. CCCXXXVI). Állapotának romlására érdekes módon a budai rúznámesében is utaltak 1559. június 5-én: Krafft 284. 622. felvétel. Minthogy Tujguntól az utolsó ismert megnyilatkozás június 6-i dátumot visel (Regesten 133., No. 367), legkorábban ezen a napon távozatott az élők sorából. A gyászesceményt tudató „posták” tehát igen sebesen haladhattak, hisz még a Gévay-féle verzió esetében sem állt két hét rendelkezésükre az út megtételére. (A szakirodalomban – a mondottak fényében kissé alábecsülve az emberi teljesítőképességet – 15 napra tették egy gyorsfutár megérkezését Budáról Isztambulba: Groot, A. H. de: The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610-1630. Leiden – Istanbul, 1978. 3.)

⁷⁵ 3 numarali 6., No. 9.

⁷⁶ Gévay 9., No. 11. Az ímént idézett névtelen hírközlő Hamza, Derwys (Dervis), Arzlam (Arszlán), Banja (Bajram ?) béget, illetve Kazwn (Kászim) pasát tartotta esélyesnek az utódlásra („az bassasaghert elkweldetthenek”), de végül egyikőjük sem futott be: Szalay 329., No. CCCXXXVI.

Valószínű, hogy Dervis ügyvivői munkakörébe tartozott Velidzsán füleki bég szabadon bocsátása, aki egy sikertelen Szikszó elleni akció után Sajókazánál szenvedett 1558 októberben súlyos vereséget Telckessi Imrétől és Bebek Györgytől, mincképpen novemberben leváltották posztjáról.⁷⁷ Istvánffy úgy tudta, hogy Isztambulba ment kegyelmet kérni, s mivel nem járt sikerrel, megmérgezte magát.⁷⁸ Két egymáshoz közeli s ugyancsak 1559. június 19-én postázott műhimme defteri bejegyzés viszont ellentmond ennek: az elsőben magát Velidzsánt értesítik arról, hogy kegyelmet kapott, s Dervis bég fogja kiengedni a börtönből,⁷⁹ a másodikban pedig a szegedi előljárót utasították egész röviden ugyanerre.⁸⁰ Mint ahogy azonban később nem találkozunk a nevezett béggel, nem állíthatjuk nyugodt szívvel, hogy időben érkezett számára az amnesztia.

Utóbb a hódoltság öt livájának összeírásával bízták meg Dervist,⁸¹ amihez jó ajánlólevél lehetett korábbi hasonló sikeres simontornyai ténykedésc. A központi és területileg is legnagyobb Budai mellett a Hatvani, a Füleki, a Nógrádi és a Szécsényi szandzsák felmérését kellett elvégeznie.⁸² Különösen a határok megvonása terén kellett nagy figyelemmel eljárnia. Így figyelmeztették erre 1559. december 23-án:

„Parancs Dervis szegedi szandzsákbégnek: minthogy a Füleki, Nógrádi és Szécsényi szandzsák – melyek összeírására most parancsot kaptál – határai nem voltak világosak és pontosak, ezért szandzsákbégek között állandó viták és ellentétek támadtak. Most megparancsoltam, hogy amikor [rendeletem] megérkezik, [járj a dolognak utána]. Ha az említett szandzsákok határai nem lennének világosak és pontosak, hanem egymásba mosódnának, menj ki a vitatott helyekre, s a szakértők egyetértésével mindenütt jelöljétek ki az alkalmas és megfelelő helyeknél a határokat, majd tegyetek ki egy-egy [határ]jelet. De e dologban légy teljesen igazságos, s óvakodj attól, hogy bárkit zaklatás érjen.”⁸³

Nem fogok most a szóban forgó kérdéskörbe belemenni, csak arra emlékeztetek, hogy például Gyöngyöst 1546-ban mind a Hatvani, mind a Nógrádi livában feltüntették,⁸⁴ azaz Dervis dolga egyáltalán nem volt könnyű, amikor egyértelmű határokat akart meghúzni.⁸⁵

⁷⁷ Köhbach 293/440. jegyzet.

⁷⁸ Köhbach 293/440. jegyzet.

⁷⁹ „Parancs Velidzsán bégnek: levelet küldtél, s kegyet kértél elkövetett bűnöd megbocsátására. Nos, a bűnök és vétek megbocsátása boldogságos küszöböm szép szokása, ezért bűnöd tekerescére a megbocsátás jelét tettem, s megparancsoltam, hogy a börtönből kiszabadulj. Ez ügyben Dervis szegedi bégnek – tartson soká méltósága – nagyúri rendeletet küldtem, s megparancsoltam, hogy amikor rendeletem értelmében kiszabadulsz, ne szűnj meg imádkozni birodalmam fennmaradásáért.” 3 numaral 5., No. 7.

⁸⁰ 3 numaral 6., No. 10.

⁸¹ Röviden érdemes utalni arra, hogy amint a végbeliek, az adott esetben a meglehetősen távoli szigetváriak, megneszelték, hogy a szegedi bég figyelmét más köti le, rögtön feltűntek a környéken, s Zomborra támadtak, melynek védelmére korábbi ismerősünket, Ferruh vojvodát jelölte ki Dervis bég: 3 numaral 58., No. 118.

⁸² A Budai szandzsák 12.; Köhbach 226.

⁸³ 3 numaral 291-292., No. 639. Feltehetőleg téves bekötés miatt ugyanebben a defterben korábbi – december 3-i – dátummal, de később kerül elő a Mahmúd szécsényi bég hasonló problémát taglaló beadványa nyomán Dervisnek küldött parancs, ahol mind az öt éppen összeírt szandzsák kapcsán említik a határok zavaros voltát: 3 numaral 301., No. 663.

⁸⁴ Fekete Lajos: A Hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. (Jászsági füzetek, 4.) Jászberény, 1968. 37-42. (A szóban forgó defter minden bizonnyal 1546-ban készült.) BOA, Tapu defteri 981. pp. 70-80.

⁸⁵ A központ viszont nagyon hitt cbbéli képességeiben, mert még János Zsigmondnak és Izabellának is azt ígérték, hogy Durmus temesvári defterdárval ő fogja a Szolnok vidéki határokat kijelölni: 3 numaral 71., No. 146.

Nehéz világosan látni a tekintetben, hogy a fülekihez hasonlóan⁸⁶ végül letisztították-e az elkészült és mára csak piszkozatban ránk maradt tahrír-defteriket.⁸⁷ Bárhogy volt is, a várható jövedelmekben főleg a gabona árának növelése révén mutatkozó többletet gondosan kiszámították, s büszkén jelentették is a Portára, ahonnan úgy intézkedtek, hogy a 2 693 947 akcse emelkedést teljes egészében tegyék – arra alkalmas helyekből – kincstári bevétellé.⁸⁸ Ezzel párhuzamosan a tímár-osztás három-négy szandzsákban meg is valósult.⁸⁹ Igaz, nem mindenütt az érdekeltek meglepődésére. Voltak, akik a magyar módit szerették volna követni, s folyamatosan ugyanazon települések jövedelmeit élvezni,⁹⁰ ami persze ellentétben állt a központ érdekeivel és az oszmán alapelvekkel. Egy másik példa arra vet fényt, hogy Dervis a hovatarozás kérdésében sem mindig döntött jól.⁹¹

Ezen nem kis felelősséggel járó munka mellett több török „megye” dzsizije-adójának beszédését is magára vállalta.⁹² Az egész hódoltságban belüli töretlen presztízst pedig jól mutatja az, hogy az ellenség előli megfutamodással és gyávasággal vádolt korábbi szécsényi bég, Ahmed és a budai mír-i álem, Mahmúd ügyének kivizsgálására is őt kérték fel.⁹³

Kimondottan Szegedet érintő ügy csupán egy műhimme defteri bejegyzésben olvasható. A budai beglerbég közvetítésével Isztambulba juttatott szandzsákbégi előterjesztés nyomán 1560. május 19-én tárgyalt és 22-én útnak indított díván-határozatban jóváhagyták, hogy a várban lévő raktár tetejét keramittal fedjék be, nehogy a benne tárolt hadianyagokat kár érje. Bár a becsült költség a maga 30 000 akcséjával nem tartható túlzottan magasnak, a központ – mint oly sokszor – most is óvott a felesleges költségektől.⁹⁴

Módunk van még bemutatni Dervis bég javadalmainak a Szegedi szandzsákba cső részét. Ezek végösszege 310 373 akcsét tett ki, amin belüli a szegedi náhijéből 116 292, a titeliből 23 681, a bácsiból 43 119, a soltiból 50 930, a zomboriból 26 145, a kalocsaiból pedig – hozzávéve a szandzsákbégnek a teljes livából származó nijábet-jövedelmeit is – 50 206 akcse volt várható. A nagyobb települések közül őt illették Szeged városának nem kincstári adói, illetve Tittel kivételével az összes nahije-szék hely hasonló típusú bevételei, bár ezek külön-külön elég szerény tételeket képviseltek.⁹⁵ Feltehető, hogy más livából vagy livákból is kapott kiegészítéseket, ugyanis nem valószínű, hogy lefaragtak volna járandóságaiból.

Dervis bég tehát 1560 őszén tűnik el a szemünk elől. Mi történhetett vele? Itt halt meg talán a magyar végeken 60 valahány éves veteránként? Emellett szólna, hogy a szandzsákoszírások közül többnek csak a fogalmazványa készült el. Vagy éppen kedves Jagodinája felé igyekezve történt vele valami? Az nem valószínű, hogy magán a településen érte a vég, mert akkor ott temették volna el, s ebben az esetben Evlia Cselebi a türbécjéről is megemlékezett volna. Am sírkápolnáról hallgat, miközben felsorolja a dzsámi melletti szegénykonyhát, fürdőket, karavánserájokat, üzleteket stb.⁹⁶

Közelebb visz a megoldáshoz az a tény, hogy a fentebb említett szendrői defterben Jagodina egyetlen mohamedán városrészének elnevezése így hangzik: „Az elhunyt Dervis bég nemes dzsámijának mahalléja.” Ugyancsak megboldogultnak mondják, midőn szolgálai-

⁸⁶ BOA, Tapu defteri 343.

⁸⁷ Tapu defteri 314., 318.

⁸⁸ Vö. Káldy-Nagy Gyula: Magyarországi török adóösszeírások. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 52. Szerkesztette: Varga János). Budapest, 1970. 45-46.

⁸⁹ Tapu defteri 329., 335.

⁹⁰ 3 numarali 314., No. 696.

⁹¹ Karácson Imre: Török-magyar oklevéltár, 1533-1789. Szerkesztette: Thallóczy Lajos, Krucsmárik János, Székfü Gyula. Budapest, 1914. 71., No. 71. Idézi: Köhbach 226.

⁹² Számadáskönyvek 604-606. és passim.

⁹³ 3 numarali 317., No. 704.

⁹⁴ 3 numarali 510., No. 1157.

⁹⁵ Tapu defteri 333. pp. 6-7.

⁹⁶ Köhbach 226.

nak felsorolásához kezdenek, csakúgy mint amikor adóikat részletezik, illetve áttelepítésükről szólnak.⁹⁷ Ha ismernénk a defter készítése idejét, minden gondunk megoldódna. Csakhogy bármennyire is igyekeztem valami biztos pontot találni, a jó szerencse ezúttal cserben hagyott. Egy kétségtelennek tűnik: minthogy az 1560-1561-es szegedi tímár-defteriben Dervis még aktív bégeként szerepel, a szendrői felmérés vagy annak kezünkben lévő másolata csakis az után keletkezhetett. A sátrát érintő 1561. augusztusi, fentebb idézett utalás látszólag kijebb tolja életének lehetséges tartamát, ám nem zárhatjuk ki, hogy a szóban forgó levelet Dervis elhalálása után vetették papírra.

Azt is meg kell jegyezni, hogy éppen az 1560 utáni néhány évből maradt fenn – rejtélyes módon – viszonylag kevés adat az oszmán kancellária máskor oly gazdag terméséből. Így nincs hol keresni a Dervis bég esetleges kegyvesztésére vagy leváltására utaló döntés nyomát. Ami vitathatatlan: a következő, 1564-1565-ből való műhimme defteriben egyetlen Dervis nevű főtisztviselőt sem találunk.⁹⁸ S bár ez sem abszolút érv amellett, hogy az egykori szegedi bég 1560-1561 és 1564 augusztusa között eltávozott az élők sorából, pillanatnyilag – s főleg a szendrői defter tanúsága fényében – mégis ez tűnik a legésszerűbb feltételezésnek.⁹⁹

Reményem szerint a fentiekből annyi világossá vált, hogy az oszmán levéltári források segítségével a vártnál jelentősen pontosabban határozhatók meg a magasabb rangú vezetők életútjának főbb állomásai.¹⁰⁰

⁹⁷ Mxt. 632. i. h.

⁹⁸ 6 numaralı mühimme defteri (972 / 1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks>. I-II. (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 28. Divân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: III.) Ankara, 1995. passim.

⁹⁹ Az ozorai malmot ugyan még 1565-ben is Dervis bég nevén szerepeltették, pedig az időközben már az 1559-1563 között pasáskodó Rüstem budai beglerbége lett, hiszen 1570-ben az ő alapítványaként bukkan fel: Dávid Géza 1982. 289., 306.

¹⁰⁰ Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a nemzetközi turkológiai és a hazai történeti szakirodalomban mind a mai napig kísért az a gyakorlat, hogy történétírók, illetve az azokra támaszkodó kompilációk alapján próbálják megragadni a vezetők egykori posztjait. Főleg a Mehmed Süreyya által összeállított Sicill-i Osmanit szokás ilyen összefüggésben citálni. (Legutóbbi, latin betűs kiadását Seyit Ali Kahraman és Nuri Akbayar készítette el, s a Tarih Vakfı tette közzé hat kötetben 1996-ban Isztambulban.) E munkában Dervis bégről az alábbiak olvashatók (II. 410.): „Jahjapasazáde Báli pasa fia [részben téves]. 956-ban (1549) szegedi bég lett [igen pontatlan], 957-ben (1550) meghalt [abszolút félreértés].” Azaz ennyi és nem több, de az melléfogások sorozata. Meglepő módon még olyan jeles személyiség esetében is hibát-hibára halmoz a kiadvány, mint Kodzsa Szinán pasa, aki ötször volt nagyvezír. Ehhez lásd Babinger, F. – Dávid, G.: Sinān Paşa. The Encyclopaedia of Islam. IX. Leiden, 1997. 631-632.

DÁVID, GÉZA

The Life-Story of Dervish, the First Sancakbeyi of Szeged

He came from an influential family, the Yahyapashazade clan of Albanian origin. His father, Küçük Bali had a house in Jagodina, modern Svetozarevo. Dervish was probably born around 1500 since he is mentioned as a timar-holder in the sancak of Zvornik as early as 1519. When his father became the beylerbeyi of Buda in 1542, he became the commander of the Danube flotilla, a new post created specifically for him. When Szeged was taken by the Ottomans early in 1543, he became the first district governor there. On 28 January 1545, he was nominated sancakbeyi of Székesfehérvár (Ístolni Belgrad). Then he went to administer the liva of Mohács in the last months of 1547. Usually he stayed in Pécs, where his cami was erected. He held this office for almost 10 years, an exceptionally long period. His many duties can be illustrated by several hitherto unknown orders which were sent to him. At the same time, he did not forget Jagodina where he had a cami built and where – as Hans Dernschwam reported – he also settled some Hungarians. This is shown by a defter of Szendrő (Smedcovo), in which several individuals with Hungarian names were registered.

On 4 February 1557, he was appointed to Avlonya, partly as a punishment for the unsuccessful siege of Szigetvár in 1556. Four days later, however, he was allowed to return to Szeged. Like in Pécs, he was charged with the preparation of the new dommsday-book of some of the Hungarian sancaks.

Dervish bey vanishes from sight around 1560/1561. In all likelihood he died, either in Hungary or on his way to Jagodina.